

Ванчо ЃОРЃИЕВ

УДК: 94-05(487.7),,18/19“

РЕВОЛУЦИОНЕРНАТА ИДЕЈА И ДЕЈНОСТ НА ДАМЕ ГРУЕВ ДО ФОРМИРАЊЕТО НА МРО (1890-1893)

Крајка содржина

Даме Груев припаѓа на младата генерација македонски интелектуалци која сватила дека ослободувањето на Македонија е задача на самите Македонци, а за тоа била потребна Револуционерна организација. Оваа идеја кај Д. Груев се зародила релативно рано (1890, г.) за време на неговото студирање во Софија. За таа цел било формирано Македонско студентско друштво (МСД). Меѓутоа, дејноста на МСД била прекинута во март 1891 поради айсењето на Д. Груев во врска со автентичноста на буџарскиот министер за финансии Христио Белчев. Веднаш по ослободувањето Д. Груев се вратил во Македонија и почнал да работи како учител прво во Смилево, а потоа во Прилеп. Во меѓувреме во Битола се обидел да формира Училиелски сојуз врз револуционерна начела. Д. Груев со револуционерна идеја бил целосно оиседнат за време на училиелскивувањето во Прилеп. Меѓутоа, конзервативната приелска средина сè уште не била подготвена за прифаќање на радикални идеји, затоа, Груев го напуштил Прилеп. Неколку месеци подоцна, Д. Груев заминал во Солун, каде на 2.3 X/4. XI 1893 година ги поставил основните на Македонската револуционерна организација.

Клучни зборови: ДАМЕ ГРУЕВ; МАКЕДОНИЈА; ОСЛОБОДУВАЊЕ; РЕВОЛУЦИОНЕРНА ИДЕЈА;

Името на Дамјан (Даме) Груев длабоко е врежано во колективната меморија на македонскиот народ и неговата мартирологија за независна македонска држава. Тој е основоположник на Македонската револуционерна организација (МРО) и нејзин врвен организатор и раководител. Груев својот живот го посвети на македонската револуционерна борба. Не случајно Даме е квалификуван како „волјата на револуционерна Македонија“.

Бунтовниот карактер на Даме Груев дошол до израз уште за време на ученичкиот бунт во Солунската егзархиска гимназија во

учебната 1887/88 година поради што бил исклучен.¹ Оттаму образованието го продолжил во Белград, каде доживел слична судбина поради судирот со асимилаторскиот карактер на српската образована политика.² По напуштањето на Белград, Д. Груев заминал за Софија, каде се запишал на историја на тамошниот универзитет „Свети Климент Охридски“.³

За време на образовната одисеја на релација: Солун-Белград-Софија, Даме Груев и неговата генерација Македонци ги просреле „ослободителните“ планови на „браќата“ во Белград и Софија. Тој сфатил дека ослободувањето на Македонија е задача на самите Македонци. Во тој контекст превземал разни иницијативи. Даме Груев е најпретприемчив во тој поглед. Во овој прилог ќе го проследиме подемот на револуционерната идеја кај Даме Груев од времето на неговото студирање во Софија до формирањето на МРО (1890-1893).

Даме Груев и македонските студенти што пребегале од Белград во Софија кон крајот на 1890 година формирале тајно студентско друштво. Организирањето врз македонска основа, ним им било ветено уште во Белград од страна на бугарскиот дипломатски претставник Минчович.⁴ При организирањето на Друштвото особена улога одиграл македонскиот весникар и публицист Коста Шахов.⁵ Меѓу главните протагонисти на Македонското студентско друштво⁶ (МСД) се вбројуват: Даме Груев, Петар Поп Арсов, Христо Поп Коцев, Димитар Мирчев, Никола Дејков и Никола Наумов.⁷ Според

¹ Повеќе за тоа види: Ванчо Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов. Прилог кон проучувањето на македонското националноослободително движење, Скопје, 1997, 16-19.

² Види: Б. Ристовски, Кон проучувањето на престојот на Даме Груев во Белград. Прилози за Даме Груев, Битола, 1983, 29-54; Б. Ристовски, Идејно политичката подготовка на Даме Груев (1887-1892), 36. Даме Груев во македонското националноослободително движење, Скопје, 1989, 33-55; К. Цамбазовски, Влијанието на престојот на Даме Груев во Белград врз неговото национално формирање и револуционерен развојот, 36. Даме Груев во македонското националноослободително движење, Скопје, 1989, 57-68.

³ Спомени на Дамян Груев, Борис Сарафов и Иван Гарванов, соопшвава: Ј. Милетиќ. Софија, 1927, 7.

⁴ С. Димески, Даме Груев и македонското национално прашање до создавањето на ТМОРО. Прилози за Даме Груев..., 66.

⁵ Едно освелѓниџ на нашите работи. Глась македонски, II/51, Софија, 3. XII 1895, 3; П. п. Арсов, Произходот на револуционното движење во Македонија и първитџ стџпки на солунскија „Комитетџ за придобиване на политическиџ права на Македонија, дадени и отџ Берлинскија договорџ“, Бюлетинџ на врџменното представителство на обединената бивша вџтрешна Македонска револуционна организација. No 8, Софија, 1919, 3.

⁶ Даме Груев го именува како „Студентско друштво“, и како „Дружба“. (Спомени на Даян Груевъ..., 9). Додеска пак, Димитар Мирчев го именува како „Македонско студентско друштво...“ (Д. Мирчевъ, Даме Груевъ – Един величав жесъ, Ил. Илинденъ, I/1, Софија, 1927, 7-8).

⁷ Спомени на Даян Груевъ..., 9.

Петар Поп Арсов, посебна комисија изработила Устав и Правилник за Друштвото. Тие биле однесени да се печатат во Романија, но таму изгореле заедно со печатницата.⁸ За Правилникот на Друштвото си споменува и Даме Груев,⁹ додека пак Коста Шахов споменува само Устав.¹⁰

Според искажувањата на повеќето протагонисти МСД ги имало следниве цели:

1. Ослободување на Македонија од османска власт;¹¹
2. Формирање на револуционерна организација во Македонија;¹²
3. Врбување на сомисленици и нивно препраќање во Македонија;¹³
4. Издавање на едно списание што ќе се спротивстави „не само на турскиот терор туку и на туѓите пропаганди што го цепат народот на Срби, Грци и Бугари“.¹⁴

Д. Груев во своите спомени за МСД вели: „се зафативме студентите Македонци во Вишето училиште да се организираме во име на идејата за самообразование и взаемно влијание. Целта беше: по завршување на своето образование сите да се прибереме внатре во Македонија, каде имаше голема потреба од интелегентни сили. Во тој наш тесен, интимен круг веќе се беше зародила идејата да се подземе револуционерна организација во Македонија... Во Софија повеќе взаемно се изучувавме. Кога се токмевме да го устроиме друштвото (се изработуваше правилник), се предвидуваше целите на друштвото да бидат научни, а всушност се подготвувавме да се зафатиме со идната револуционерна работа... Сметавме да дејствуваме главно во правец да се бара прилагање на Берлинскиот договор. Мислевме да создадеме организација по образец на револуционерната организација во Бугарија пред ослободувањето, да дејствуваме по примерот на Ботев, Левски, Бенковски и сл. Ја бевме изучиле таа организација... Се бевме запознале и со историјата на српските движења“.¹⁵

⁸ П. п. Арсовъ, Произходъ на револуционното движение въ Македония..., 3.

⁹ Спомени на Даянъ Груевъ..., 9.

¹⁰ Едно освѣлениѣ на нашите работи..., 3.

¹¹ Исто.

¹² Спомени на Даянъ Груевъ..., 9; Д. Мирчевъ, Даме Груевъ..., 7-8; П. п. Арсовъ, Произходъ на револуционното движение въ Македония..., 3.

¹³ П. п. Арсовъ, Произходъ на револуционното движение въ Македония..., 3.

¹⁴ С. Димески, Даме Груев и македонското национално прашање... 66.

¹⁵ Спомени на Даянъ Груевъ..., 9-10.

МСД имало конспиративен карактер. Заседанијата се одржувале по становите на студентите, а со вистинските цели на Друштвото биле запознати само неколкумина.¹⁶ МСД своите идеи настојувало да ги прошири помеѓу македонската емиграција во Бугарија. За таа цел, Даме Груев и Димитар Мирчев држале часови во вечерното училиште кое било организирано од страна на социјалистичкото друштво „Нов живот“. Неговите слушатели биле претежно печалбари од Македонија.¹⁷

Меѓутоа, плановите на Друштвото биле прекинати по убиството на бугарскиот министер за финансии Христо Белчев на 15. III (ст. стил) 1891 година. Всушност атентатот бил устроен против премиерот Стамболов, но место него бил убиен министерот Белчев. Во врска со атентатот власта започнала апсења при што први на удар биле македонските средини, особено „студентите социјалисти“.¹⁸ Во тој контекст бил уапсен Никола Наумов и Дамјан Груев пред се заради тоа што го посетувале вечерното училиште на социјалистичкото друштво „Нов живот“, иако самиот Груев не бил социјалист.¹⁹ Д. Груев бил притворен петнаесетина дена во V-от полициски участок.²⁰

Според Димитар Мирчев, Д. Груев кој немал никаква врска со атентатот бил уапсен по грешка наместо Димитар Груев од Прилеп – чиновник во Дирекцијата на поштата. Откако Д. Мирчев, сфатил дека се работи за грешка го посетил Груев и му соопштил дека тој ќе побара интервенција од Ректорот на универзитетот за негово ослободување. Меѓутоа, Д. Груев одговорил: „Не, нема да правиш никакви постапки. Не сакам. Ти сакаш јас да бидам ослободен, за да го арестуваат Димитар Груев, чиновник и поткрепа на стар татко и болен брат? Ќе останам во затвор, не сакам такво ослободување“.

Почетната истрага била насочена кон врските на Д. Груев со социјалистичкото друштво „Нов живот“. Груев одговара дека тој е

¹⁶ Според Д. Мирчев тоа биле двајца или тројца.

¹⁷ Д. Мирчевъ, Даме Груевъ..., 8.

¹⁸ Притоа како студенти социјалисти биле уапсени: Рачо Ќосев, Д. Бојкинов, Крум Мутафов, Г. Богоев и други. Од нив бил поштеден само Кирил Попов. (Димитър Мирчевъ, Велика душа..., 3.).

¹⁹ Во врска со тоа Дамјан Груев во своите спомени вели: „ме арестуваа мене и Никола Наумов поради нашето учество во социјалистичката група; тоа се состоеше главно во тоа, што подржувавме вечерно училиште“. (Спомени на Дамянъ Груевъ..., 9.); Додека пак Д. Мирчев во врска со тоа вели: „Арестуван беше и Даме, без да е социјалист, исто така и Јордан Иванов, сегашниот многупочитуван професор при Софискиот универзитет. Како Даме, така и јас само ги посетувавме сказките на социјалистичкото друштво „Нов живот“, основано од Никола Габровски. А, Јордан Иванов и не стапнуваше на тие собранија. Јавно беше дека и двајцата се арестувани по грешка“. (Димитър Мирчевъ, Велика душа, Македонско слово, год. I, бр. 4, Софија, 13. X. 1934, 3.).

²⁰ Спомени на Дамянъ Груевъ..., 9.

само симпатизер на социјалистите бидејќи тие имале поправилен поглед кон неговото „отечество“ Македонија.²¹ Веднаш потоа истрагата е насочена кон МСД каде припаѓал Груев. На прашањето зошто е потребно здружување на македонските студенти во Софија во посебно друштво? Д. Груев одговара дека на Македонија и недостасува интелегенција која ќе ги брани нејзините интереси.²² На следното прашање дали смета дека тоа води кон „сепаратизам“ и ѝ нанесува штета на бугарштината во Македонија – Д. Груев одговара: „Досегашното искуство на нас Македонците ни покажа дека само со сопствени сили можеме да се избориме за ослободувањето на Македонија“.²³

Оттука иследникот прашал: „Кој ви пречи тука во Софија да се школувате и како чесни Бугари да заминете за Македонија да работите заедно со нас на ослободувањето на Македонија?“. На тоа Д. Груев одговара: „Ние го напуштивме школувањето во Белград и дојдовме во Софија, оти ни беше ветено од бугарскиот дипломатски агент во Белград, г. Минчович дека ќе имаме полна слобода за здружување на нас Македонците... Нашето друштво не е политичка организација... Ние со ништо не згрешивме со бугарските закони. Нашиот грев е во тоа што го сакаме нашето отечество. Кога дојдовме тука, се надевавме братски да не помогнете да создаваме своја интелегенција, која ќе го поведе отечеството во борба за ослободување. Како што изгледа ние сме измамени“.²⁴

Веднаш потоа иследникот истакнал дека тие ги прекршиле бугарските закони бидејќи без знаење на власта свикувале собрание и основале студентско друштво. На тоа Д. Груев одговорил: „Нашето друштво не е политичка организација, туку студентска книжовна дружина, па не сметавме дека за такво здружување треба дозвола од полицијата. Впрочем такво здружување ни е ветено во Белград и ние постапивме според него. Ако сметате дека е потребна дозвола ќе ја побараме“.²⁵

На крај иследникот подвлекол: „Велиш дека вашето студентско друштво не е политичка организација, а самиот изјавуваш дека ќе се борите за ослободување на Македонија. Не е ли тоа политичко прашање, револуција?“. На ова Д. Груев одговорил: „Тоа не е управено против Бугарија, туку против Турција. Во тоа треба и вие братски да не помогнете, ако не сметате за браќа“.²⁶

²¹ С. Димевски, Даме Груев и македонското национално прашање..., 66.

²² Исто.

²³ Исто.

²⁴ Исто.

²⁵ Исто.

²⁶ Исто.

При последното сослушување интересот на истрагата е насочен кон Македонското студентско друштво и особено кон планираното списание. На прашањето: „Зошто ви е такво списание кога во Бугарија има такви во кои можат слободно да пишуваат сите, па и Македонците?“ Груев одговара: „Тукашните списанија не можат да обезбедат доволен простор за македонските проблеми, а положбата во Македонија е таква што бара посебно гласило. Нам ни претстои долга и макотрпна борба за обединување на народот во Македонија за да се спротивставиме не само на турскиот терор, туку и на тугите пропаганди, кои го цепат народот на Срби, Грци и Бугари“.²⁷

Иследникот: „Значи ли тоа дека списанието ќе биде и против Бугарија?.,

Д. Груев: „Списанието ќе излегува тука во Софија и вие секогаш ќе имате можност да го цензурирате. Ќе излегува јавно. Тоа е и доказ дека нашето студентско друштво не е илегално, како што не обвинувате“.²⁸

Понатамошната истрага зема друг тек. Наместо дотогашниот П. Рачев, истрагата ја превзема И. Тошев. Неговото испрашување започнува со основните генералии, притоа именувајќи го Дамјан како Димитар Груев. На тоа Дамјан одговара дека тој не е Димитар Груев и дека не е од Прилеп, туку од Смилево. По оваа иследникот почнува да го прашува за личноста на Димитар Груев и неговата поврзаност со социјалистите. Тоа е всушност последното сослушување.

Во извештајот од сослушувањата Дамајн Груев е окарактеризиран како охол и лукав човек кој со својата тврдоглавост создава непријатности на бугарската влада и нејзината политика по македонското прашање.²⁹ Затоа полицијата предлага Д. Груев по ослободувањето да биде исклучен од Вишото училиште, да се отстрани од Софија и да се испрати на отслужување на воениот рок.³⁰

За време на притворот (21. III - 4. IV ст. стил), Д. Груев бил исклучен од Вишето училиште. Истовремено добил покана за отслужување на воениот рок.³¹ Поради тоа веднаш по ослободувањето Даме Груев и Никола Наумов ја напуштиле Бугарија и заминале за Македонија.³² Власта не можела да го спречи нивното заминување и да

²⁷ Исто, 67.

²⁸ Исто.

²⁹ Исто.

³⁰ Исто, 68.

³¹ Исто.

³² Во врска со сето тоа Д. Груев во своите спомени вели: „Престојавне 15 дена затворени во V-от полициски участок. Не иследува и не пуштија. Дружбата ни се растури поради тоа, Јас и Наумов, за да ја избегнеме воената служба неколку дена по нашето ослободување од затворот заминавме за Македонија. Јас заминав во Битола.“ (Спомени на Дамян Груев..., 9.).

ги испрати на отслужување на воениот рок бидејќи тие биле османски поданици.³³

Притварањето на Д. Груев и Н. Наумов директно влијаело за растурање на МСД. За да се избегне ризикот пред власта и „предвремените жртви“ МСД ја прекинало сопствената активност.³⁴ Само неколку месеци по заминувањето на Даме Груев, од остатоците на МСД израсна Младата македонска книжевна дружина (ММКД) во Софија.³⁵ Покрај нив во ММКД се нашле поголем број македонски интелектуалци што тогаш биле во Софија. Во редовите на ММКД влегувале: Петар Поп Арсов, Георги Баласчев, Георги Белев, Климент Караѓулов, Ефтим Спространов, Никола Дејков, Коста Шахов, Иван Хаџи Николов, Андреј Љапчев, Тома Карајовов, Христо Матов, Наум Туфекчиев, Ангел Наумов и др.³⁶

ММКД всушност продолжила да ги негува идеите и целите на МСД кон кое припаѓаше Д. Груев. За да го избегне прогонот на власта, Дружината си го придодала „епитетот книжевна“.³⁷ Веќе во јануар 1892 година од печат излегол првиот број на списанието „Лоза“, како орган на ММКД. Оттука припадниците на Дружината биле наречени Лозари. Редактор на списанието бил Петар Поп Арсов. Во првиот број на списанието е објавен Уставот на ММКД, кој целосно е растеретен од македонската програма за која се залагала Дружината.³⁸ Преку таквата конципираност на Уставот, всушност се настојувало да се камуфлира македонската определба на ММКД.

Сепак вистинските намери на ММКД се обелоденети во Предговорот на списанието.³⁹ Во него ММКД предупредува на опасноста од странските пропаганди во Македонија. Во врска со тоа се вели: „Само еден поглед е доста да се видат насушните потреби на нашата родина. Благодарение на последните политички настани на нашиот полуостров и географската положба на Македонија, денес таму се собрале севозможни надворешни елементи, кои, воодушевени од своите сосипувачки планови и интереси за нашата иднина, слободно и со трескава енергија го засилуваат анатагонизмот којшто и така постои во земјата“.⁴⁰ Поради тоа ММКД апелира: „Само еден силен от-

³³ С. Димевски, Даме Груев и македонското национално прашање..., 68.

³⁴ Едно осветление на нашите работи..., 3; Спомени на Дамянџ Груевъ..., 9.

³⁵ В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов..., 27-28.

³⁶ Исто, 28.

³⁷ П. п. Арсовъ, Произходъ на револуционното движење въ Македония..., 3.

³⁸ Види: Устав на младата македонска книжевна дружина во Софија. Лоза I/1, 1892.

Софија, 47-48.

³⁹ Предговор, Лоза I/1, – III.

⁴⁰ Исто, II.

пор од наша страна може да не зачува од незаситните посегања..., затоа ни се потребни сили, а нашите се разнебитени, раздробени, значи, треба да ги соединиме, да ги собереме во една една општа моќна сила, сила – народна, ако сакаме да ја зачуваме иднината на нашата татковина. Тоа трба да биде стремежот на секој што годе чувствителен Македонец, каде и да се наоѓа тој“.⁴¹

„Лоза, на своите страници на мошне вешт начин настојува да го прикаже посебниот историски, културен и етнографски карактер на Македонија, притоа водејќи сметка да го подзадоволи вкусот на бугарското општество.“⁴² Освен тоа Лозарите прифатиле еден нов правопис и јазик на којшто го печателе списанието, со тенденција тој да послужи како основа за идниот литературен јазик на Македонија.⁴³

По излегувањето на „Лоза“, бугарското општество и влада остро се нафрлиле врз Лозарите. Во тој контекст предводничка улога имал официјалниот владин весник „Свобода“.⁴⁴ Во своето настојување да ги дискредитира Лозарите, „Свобода“, всушност ги отслика потполно, дури подобро отколку што тоа го сториле самите Лозари. Во врска со тоа Левов пишува дека ММКД „Полека лека ќе го подготвува бугарското општествено мислење за одделување на Македонија од Бугарија и полека лека ќе воведува зборови од охридското наречје што ќе биде литературен јазик на идната Голема Македонија, на чело на која ќе дојде некој од редакторите на Лоза во својство на Филип или Александар?!... Како што гледате Македонската дружина смета дека нивната татковина е Македонија, дека последната е населена со одделно словенско племе наречено Македонци, дека таму се собрале севозможни надворешни елементи, т.е. Бугари, Грци, Срби... дека целта им е да ни дадат еден силен отпор и да се зачуват од нашите разбојнички посегања и дека Лоза ќе и служи на истата цел!“⁴⁵

Во средината на 1892 година, бугарската влада го забранила списанието „Лоза“, а ММКД била растурена. Таквата мерка не претставува забрана на едно списание и дружина, туку забрана на едно македонско движење, кое било прогласено за „сепаратистичко“.

Даме Груев поради своето апсење и поради исклучувањето од Вишето училиште не го дочека излегувањето на списанието „Лоза“. Меѓутоа, тој беше во центарот на групата која ги постави неговите

⁴¹ Исто, III.

⁴² В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов..., 30-31.

⁴³ Исто, 31.

⁴⁴ Исто, 31-33.

⁴⁵ Д. Т. Левовъ, „Лоза,„ Свобода, VI/786, София, 13. IV 1892, 3.

основи. Од друга страна по враќањето во Македонија, Д. Груев бил во перманентен контакт со Лозарите. Најдобра илустрација за тоа претставува неговата преписка со Никола Дејков.

К. П. Мисирков, десетина години подоцна во врска со значењето на оваа македонска пројава во Бугарија кон која припаѓаше и Даме Груев ја дава следнава оценка: „Мислата за национално обединеиџе на македонците, и ако под маската бугарцка, се зафати во 1890 г., ... (кога б.н) се префрлија во Бугарија 30 - 40 души ученици и студенти македонци од Белград во Софија. Тие ученици сет душата на сите собитија от тога до сега. Оние беа запознајани со Србија и Бугарија, со нивните култури и цели во Македонија. Они и осознаа опасноста за дележ на Македонија меѓу тие две држави, ако да бидат македонците сами да не се вооражаат, за да си извојват сами, си свои собствени сили и средства свободија, и со тоа да предупредат дележот на Македонија.

По нивна иницијатива првин се образува во зафатоко на деведесетите години едно национално сепаратистичко движеиџе со цел'а да се оддел'ат интересите на македонците од бугарцките со возведуваиџе на едно од македонцките наречија на степен на литературен јазик за сите македонци ... Но тоа дуовно движеиџе не се ареса на бугарцкото стамболовцко праител'ство, које забрани да се издават ‚Лоза‘ и зафати да гони македонците сепаратисти. Од тоа време ушче побегна Дамјан Груев, кој шчо беше во бројт на македонските ученици, шчо поминаа од Белград во Софија и во бројт на сепаратистите“.⁴⁶

Во април 1891 година по излегувањето од притвор Даме Груев заедно со Никола Наумов се вратил во Македонија.⁴⁷ Притоа се настанил во Битола. Таму веднаш се поврзал со помладите учители: Лука Ѓеров, Неделко Дамјанов, Никола Дуртанчев и Никола Кочов.⁴⁸ По иницијатива на Д. Груев тие формирале „Учителски сојуз“,⁴⁹ со чисто „револуционерни цели“.⁵⁰ Преку „Учителскиот сојуз“, Д. Груев планирал да ја оживотвори идејата за револуционерна организација

⁴⁶ К. П. Мисирков, За македонцките работи (Јубилејно издание по повод стогодишнината од раѓањето на авторот), Предговор на Блаже Коневски, Прилози на Тодор Димитровски, Скопје, 1974, 71-72.

⁴⁷ Даме Груев - Спомени - Кореспонденција, Предговор, съставителство и бележки: Цочо Биљарски, Софија, 1999, 6.

⁴⁸ Спомени на Дамјан Груевъ..., 9; Д. Димески, Македонското националноослободително движеиџе во битолскиот вилает (1893-1903), II издание, Скопје, 1982, 134-135.

⁴⁹ Към борбите въ Югозападна Македония (Кичевско, Битолско, Леринско, Преспанско, Дебърско). По спомени на Лука Джеровъ, Г. П. Христовъ, А. Андреевъ, Г. Папанчевъ, и Л. Димитровъ, Софија, 1926, 5.

⁵⁰ Спомени на Дамјан Груевъ..., 9.

замислена уште во Софија. За таа цел пристапиле кон изработка на Устав.⁵¹ Освен тоа, за популаризирање на идејата и зацврстување на врските помеѓу интелегенцијата било планирано основање на подвижна околиска библиотека.⁵² Меѓутоа, овие намери биле осуетени од претседателот на егзархиската црковно-училишна општина во Битола, архимандритот Козма Пречистански.⁵³

Во меѓувреме во почетокот на јули 1891 г., Даме Груев поднел молба до егзархиската црковно-училишна општина во Битола да биде назначен за учител.⁵⁴ Меѓутоа, со оглед на минатото на Груев, особено неговото исклучување од Вишето училиште во Софија, како и неговото плеткање околу „Учителскиот сојуз“, назначувањето не одело глатко. Сепак, благодарение на настојувањето на остантите членови на комисијата, архимандритот Козма прифатил Груев да биде назначен за учител во Смилево.⁵⁵ На тој начин, во учебната 1891/92 година, Даме станал егзархиски учител во родното село со годишна плата од 30 турски лири.⁵⁶ Покрај редовната учителска дејност со децата, Груев подржувал вечерно училиште што претставувало новина во Смилево. Вечерното училиште било поставено на чисто просвети основи.⁵⁷ Д. Груев имајќи го предвид горкото искуство при своето назначување, како и конзервативната средина, овој пат се воздржал од револуционерната проповед. Несомнено, родното Смилево било мало за големите планови на Груев.

Во учебната 1892/93 година, Дамјан Груев бил назначен за егзархиски учител во Прилеп, со годишна плата од 40 турски лири.⁵⁸ Во Прилеп, Д. Груев се настанил кај Коне Браилоецот до Васил Крапче спроти билјардот на Чичовци.⁵⁹ Повеќе информации за престојот на Груев во Прилеп, дознаваме од преписката со неговиот поранешен другар во Софија, прилепчаниецот – Никола Дејков.

Од писмото на Д. Груев до Н. Дејков од 18. XI. (ст. стил), 1892 г., дознаваме дека назначувањето во Прилеп не одело лесно, бидејќи претходно требало да помине низ разни митарства со „владици и ко-

⁵¹ Исто, 10; Спомени на Лука Джеровъ..., 5.

⁵² Спомени на Дамянъ Груевъ..., 10.

⁵³ Исто.

⁵⁴ Во врска со тоа Д. Груев во своето писмо до Никола Дејков од 6 VIII. (ст. стил) 1891 година пишува: „досега никаде не сум назначен. Веќе има еден месец откако испратив барање до Егзархијата, а одговор уште нема“. (Даме Груев – Спомени – Кореспонденција..., 108).

⁵⁵ Д. Константинов, Дамјан Груев, Смилево, 1984, 37.

⁵⁶ Даме Груев - Спомени. Кореспонденција..., 180.

⁵⁷ Спомени на Дамянъ Груевъ..., 10.

⁵⁸ Даме Груев - Спомени. Кореспонденција..., 180.

⁵⁹ Исто, 112.

мисии“. Веднаш по назначувањето, Груев бил подложен под надзор. Во врска со тоа Груев иронично пишува: „се насладувам со едно прилично спокојство од виш надзор. Но да видиме пак и тоа до кога ќе трае, бидејќи Прилеп е, како што сведочат, каде „мајмунот не играл““. ⁶⁰ За релативно кусо време, Д. Груев сфатил дека во Прилеп нема простор за поширока дејност. Затоа пишува: „Токму сега јас се уверив дека, човек не треба да тежнее за полна среќа, бидејќи тоа било далеку од нашата планета““. ⁶¹ На крај од писмото Даме се потпишал со псевдонимот Лавда. ⁶²

Во меѓувреме Груев се активирал во аматерската драмска група. Во текот на декември за претстојните празници била подготвувана драмата „Вера, надеж и љубов“, при што Д. Груев ја играл улогата на „Луција“. ⁶³

Поведението на амбициозниот Груев станало предмет на озборување во прилепската средина. Веројатно тоа се должи на Груевата револуционерна настроеност, неговото минато, и секако проширените гласини дека тој бил исклучен од Вишето училиште во Софија поради врски со социјалистичките средини. Оттука, во прилепската конзервативна средина Груев бил озборуван и обвинуван за атеизам. Во врска со тоа, Д. Груев во своите спомени вели: „Сетне во Прилеп поминав пак во чисто учителска работа. Немаше почва таму. Учителите беа со конзервативни идеи. Дури ништо не можеше да се стори по идејата со нив. Учителите, дури странае од мене, кога се беше расчуло, дека сум исклучен од Вишето училиште во Софија и дека сум заразен од социјалистички идеи. Во суштина социјализмот го должам на социјалистичката средина во Софија. Сериозно не бев го изучувал социјализмот, ниту некогаш сум бил предаден со фанатизам на тоа учење. Во Македонија ме дразнеа како социјалист, и јас, предизвикан сум го заштитувал тоа учење, но активен социјалист не сум бил и ниту сум мислел, дека за него има почва во Македонија““. ⁶⁴

⁶⁰ Исто, 109.

⁶¹ Исто, 110.

⁶² Исто. Истиот псевдоним, Груев го користи во повеќе писма до Никола Дејков. Несомнено, псевдонимот е извлечен според родот Лавдовци на кој припаѓаше семејството на Груев. Најверојатно, Груев се користи со псевдоним за да не му направи проблем на Н. Дејков, кој во тоа време бил секретар при II мировен суд во Софија.

⁶³ Исто, 110. Писмо на Д. Груев до Н. Дејков од 13. XII (ст. стил) 1892 година. Според Д. Константинов, во учебната 1892/93 година, во Прилеп била изведена претставата „Потемкин“, каде главната улога ја играл Пере Тошев, а Д. Груев ја играл женската улога. (Види: Д. Константинов, Дамјан Груев..., 41).

⁶⁴ Спомени на Дамјан Груев..., 10. Оваа исповед на Груев задолжително треба да се респектира. Факт е дека тој имал врски со социјалистичкото друштво „Нов живот“, во Софија. Исто, така, факт е дека Груев за време на престојот во Прилеп читал некои „социјал-

Таквите гласини со негативна конотација за Д. Груев го надминале локалниот провинцијализам и стасале до Никола Дејков во Софија. Поради тоа, Н. Дејков му обрнал другарско внимание на Груев. Предизвикан од тоа на 9. I (ст. стил) 1893 година Даме одговара:

„1. Како што ти пишувале, дека црквата не ја посетувам никако, знај, дека зо тоа те излагале, бидејќи ако не друг пат, тогаш бараем на Св. Димитрија и Св. Василија не сум испуштил. Но и никако да не сум отишол, тоа не значи дека ги заслужувам изблуените гуштери од твојот известувач, бидејќи живеам во ‚Македонскиот Берлин‘, каде досега речиси не само директна, туку и индиректна забелешка не сум претрпел по повод моето отклонување од црквата.

2. Дека поседувам крената глава и дека освен власта не сум сакал да ги почитувам незаконските насилства на одредени поединци, тоа си е вистина... Да ја наведнувам главата, иако сум немал никакво познанство, и на последниот ‚Беломоре‘,⁶⁵ или на каков и да бил самозванец... со предвид да не се лишам од нивната благонаклонетост или слично се едно, за да не би настрадале моите интереси во иднина, тоа би било голем удар за мојата чесна совест, којашто ми диктира, додека ме служат мускулите, да не наведнувам глава на подлостите коишто иако ми ветуваат отворени врати на рајот - се разбира, додека можам ќе се претпазувам, но не и кога неволно ги применувам. Така што, кратко кажано и доставувачот ... имало зошто да ми забележува, но тоа не значи дека сум достоин за ешафота, бидејќи само од него за прв пат сум обвинет за обид против озаконетиот обичај. Сето тоа пак погледнато низ мое око, а уште и при денешната насоченост на мојот дух, та дури и таа отстапка, која ја покажувам кон нивното господство, ја сметам за ‚излишна‘...“⁶⁶

Во истото писмо, Д. Груев истакнува дека во училиштето поминува добро со „исклучок во време на заседанијата, било на Советот, било на Друштвото, кога не можам да се воздржам, дури и при најништожни предизвикувања или молчења од страна на моите колеги“.⁶⁷

истички брошури“ (Даме Груев – Споени. Кореспонденција..., 112. Писмо до Н. Дејков, 9. I. 1893 г ст. стил.) и дека испраќа поздрав до српскиот социјалист Васа Пелагиќ кој во тоа време се наоѓал во Софија. (Исто, 110, Писмо до Н. Дејков, 18. XI 1892г. ст. стил). Но исто така факт е дека подоцна самиот Д. Груев се појавил како пречка за вклучување на социјалистите во МРО. (Види Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 347-348). Со оглед на изнесеното треба да се респектира исповедта на Груев за неговиот однос кон социјализмот. Оттука сите тврдења дека Груев бил приврзаник на социјалистичките идеи се пренегласени, нереални, и идеолошки опстретени.

⁶⁵ Станува збор за Најдо Беломаре.

⁶⁶ Даме Груев – Споени. Кореспонденција..., 111.

⁶⁷ Исто, 112.

Имајќи ја предвид средината, Д. Груев свесно избегнувал да се движи низ чаршијата и да оди на визита. Слободното време го минувал дома во кореспонденција со пријателите и читање на „некои социјалистички брошурки“. ⁶⁸ Како што самиот вели, тоа го правел расстревожен од мислата бидејќи „апсолутна среќа во светот нема, се е суета, и бидејќи самиот човек толку лошо создаден не може да биде плод на вишата разумна сила“. ⁶⁹ Како поблиски другари во тоа време, Груев ги наведува: Пере Тошев, Ил. Самарџиев, Сотир Хаџиџиев, Г. Х. Панов, Ицко Х. Ангелов, Јован на Димка и други. ⁷⁰

Даме Груев иако привидно манифестирал „незаинтересираност“ и стоел на дистанца од прилепската јавност, интимно, со интерес ги следел општествените збиднувања. Оттука, Д. Груев со особен интерес ги следи настаните при изборот на советници за егзархиската црковно-училишна општина. Токму во тоа време, дотогашниот општинар К. Бомболов ја верил постарата ќерка за едно „влахо-гркоманче“, поради што неговото име било прецртано од листата, а место него бил внесен друг. ⁷¹ За прилепската јавност, која доминантно била егзархиска, била крајно неприфатлива веридба на девојка од етаблирана егзархиска провиненција со момче „влахо-гркоманче“, т.е. патријаршиска провиниенција. Овој „настан“ одиграл клучна улога за персонална промена во егзархиската црковно-училишна општина во Прилеп. ⁷² Сепак, овој факт е само една случајна, но секојдневна слика за поделеноста во македонското општество, која била резултат на верско-пропагандната конфронтација во Македонија.

Персоналните промени во егзархиската црковно-училишна општина во Прилеп, ако за некои претставувале крупен настан, за Д. Груев тоа е само замена на „алваците“ со „бозаците“. ⁷³ Според Д. Груев, овие општински избори, толку ја обзеле прилепската јавност, така што се развила „жестока борба на литературно поле“ која ги полнела колоните на локалните хумористични весници „Шебек“ и

⁶⁸ Исто.

⁶⁹ Исто.

⁷⁰ Во писмото Груев вели: „Ме прашуваш кои ми се другари. Одговорот е речи си никој. Причина е, не затоа што не сум достоин да се користам со почитта и на најпоследниот, но затоа што своеволно го избегнувам тоа благоволение, кое потоа се покажува како многу злотворно. бидејќи ме принудува во крајно задолжување кон новиот пријател. Сепак се наоѓа по некој; ти ги наведувам: П. Тошев, Ил. Самарџиев, Сотир Хаџиџиев, Г. х. Панов, Ицко х. Ангелов, Јован на Димка, брат му и неколку други,„ (Даме Груев – Споени. Кореспонденција..., 112.).

⁷¹ Даме Груев – Споени – Кореспонденција..., 112.

⁷² Новоизбрани општинари биле: Н. Крапчев, Аце Трпев, татко му на Дудев, Јов. Фукара, Богдан, Тоде Х. Попов и уште неколку други „кој од кол, кој од ортома“, (Исто, 113).

⁷³ Исто, 113.

„Кикиригу“.⁷⁴ За време на овие настани Д. Груев претпочитал „неутралност“. Тој смета дека преку таквите изборни превирања „злото не се лекува“, но дека преку ова раздвижување и бранување на толпата се откриват пробудените граѓани, а тоа пак „дава надеж на просветителите“, дека порано или покасно нивниот труд ќе биде награден.⁷⁵

Објавувајќи се како „неутрален“, Д. Груев низ овие општински избори всушност ја разоткрил движечката сила на обичниот народ, која може да се канализира во конкретни насоки. Не случајно веднаш по формирањето на Македонската револуционерна организација, Груев и неговите сподвижници ќе поведат широка агитација за завладување на егзархиските црковно-училишни општини.

За време на престојот во Прилеп, Д. Груев бескрајно е опседнат со идејата за Револуционерна организација. За тоа сведочи неговата преписка со Никола Дејков. Последниот, како прилепчанин и близок другар на Груев, настојувал за приближување на Д. Груев со прилепчани за да може да се формира организација во Прилеп. Меѓутоа, Груев, имајќи ги предвид приликите во Прилеп, останал песимист во поглед на било какво организирање. Во таа смисла во писмото од 20 мај (ст. стил) 1893 година, Д. Груев му пишува на Н. Дејков: „Без сомнение, дека првенството ќе го одадеме на Прилеп како на светилник, како што го епитетизираат учените луѓе. По мое пак, не вреди трудот да се говори за него, зашто ако во нашиот вилает има убиено место, за да покрене иницијатива (толкувана со нашиот речник) и утешение на просветителите за полезноста на нивниот труд, тоа навистина ќе е Прилеп. Никаде на друго место, не сум забележал дека високомерието, меѓусебната прекриена омраза и поклоништвото кон парата нашле почва за виреење како во нашата ‚Германија‘. Водени од нивната жед за лична благосостојба не би направил грев, ако ги вбројам кон живите претставници на семитското колено. Нивната општествена дезорганизација најдобро се гледа во секоегодишното опаѓање на училишниот буџет. Ако има некој, кој го претпочитал општото добро пред своето, тоа е или по грешка, или од жедноста за ознаменување на епохата на неговото управување во споредба со неговиот омразаен претходник, а не зашто е трогнат од полезноста на добродетелство... Ете тоа се резултатите од нашите пожртвувани во дополнение на расположението на масата кон новите учења. Само немој да си составам исто мнение и за другите

⁷⁴ Исто, 114.

⁷⁵ Исто.

места, кои сепак се утешителни во споредба со очекувањата од Прилеп... Да не одиме до крајности. И тука сепак се наоѓа по некоја чувствителна единица, само што нивната расеаност помага да се види шупливоста на целиот град. Меѓутоа, верувам, дека се ќе биде опростено, кога ќе се земе во предвид жалниот факт, дека учителскиот персонал кому девиза станала меѓусебната завист ја завзема главата на летаргијата“.⁷⁶

Несомнено, во тоа време прилепската средина сè уште не била подготвена за самоиницијатива и организирано прифаќање на револуционерните идеи со кои бил опседнат Д. Груев. Прилепските состојби воопшто не го поколебале Груев, иако често го бранувале неговото „мозочно куферч“,⁷⁷ како што вели самиот. Тој не сакал да прави отстапки и компромиси да се додворува и доближува кон прилепчани за реализирање на општиот идеал. Во врска со тоа Д. Груев Пишува: „Да бидам предострожен, недопуслив, внимателен и строг судија и кон најочигледната прединицијатива, за да не би можело да се фрли противречна сенка во моето верују, и најпосле да испаднам до таква глупост? О, ако и доцна, доволно што сум свесен да признаам, дека таа несакана прибрзаност, за мене барем, повеќе е и неопростлива. Така, да!... Да се стремам да бидам образец на поведението, олицетворение на идеалот, надеж на незадоволството, бич на телесното сладострастите и што ли уште не, та и по сето тоа да искажам готовност за да се вбројам во пионерите на развратот! Та со слично отстапништво да гаеме надеж за осуштестување на идеалот, или се гледа, се сакало да се создаде предлог за возобновување на моето одвраќање кон светот, од кое уште при првиот обид да отстапам се гледам пропаднат во бездна. Без соменение, дека тоа повеќе оди на помош на второто, отколку на првото: бидејќи ако таа непријатност ми помогна да го оценам песимизмот како најпрактичен за мене со кој не би требало уште веднаш да се разделувам, та од тоа не излегува, дека со тоа ослабува преданоста на идеалот. Напротив, тоа само ги прикрива останатите мечти во полза на последната“.⁷⁸

Во такви околности Д. Груев, како едвај да чекал да заврши учебната година за да го напушти Прилеп. Така на 21. VI (ст. стил) 1893 г., истиот ден кога завршиле испитите, Д. Груев му пишува на Н. Дејков дека следниот ден ќе замине за родното Смилево. Притоа информира дека „е изгубена секоја надеж, да остане во Прилеп за

⁷⁶ Исто, 116.

⁷⁷ Исто, 115.

⁷⁸ Исто.

претстојната учебна година. Истовремено, Д. Груев соопштува дека нема да остане без работа и дека најверојатно ќе замине за Солун.⁷⁹

По напуштањето на Прилеп и пристигањето во Солун, Д. Груев повторно му пишува на Н. Дејков, дека основната причина за неговото напуштање на Прилеп е неможноста за тајно работење во прилепската средина. Во таа смисла Груев пишува: „Трудот, постојаноста, умереноста, а најмногу верата во идеалот карпи разрушува. Може да ми се приговори? Се може да се приведе кон исполнување, но малку да се награди на крајот. При таа преданост на парата, ропска потчинетост на модата и разнежнетост... и при содејство на слични соработници, те уверувам сосема слаб успех може да се постигне. На човека би му претстоело прво да ги привлече симпатиите на своите идни колеги, со чијашто помош би му претстоело да работи, но како ќе може тој да ги трогне, кога со предупредување го пресретнуват. Секоја независност од нив и отворена постапка, без сомнение, макар и света, нивното его ќе знае да ја бламира пред грубото општествено мнение. Би останало да сде приграби таинственоста, а за жалост, само во Прилеп слично нешто не може да постои... Кратко кажано, бескорисна проповед таму мачно си го пробива патот“.⁸⁰

Како и да е престојот на Д. Груев во Прилеп дополнително придонел за негово објективно согледување на македонските состојби и поделби. Независно од својата младост (22 годишна возраст), тој со неверојатен критички интерес ги следи, анализира и резимира општествените процеси. Неговата главна интенција е сето тоа да се стави во функција на општиот ослободителен идеал. По патот кон него, тој оди со крената глава и цврста волја. Патем тактизира, но не прави компромиси за сметка на иделот, дури ни со себе.

Веднаш по напуштање на Прилеп, Д. Груев заминал за Солун, каде на 23. X/4.XI 1893 година ја реализирал својата идеја со формирањето на Македонската револуционерна организација.

(Рецензент: доц. д-р Далибор Јовановски)

⁷⁹ Исто, 117.

⁸⁰ Исто, 118.

Vancho GJORGJIEV

**REVOLUTIONARY IDEA AND WORK OF DAME GRUEV
UP TO THE CREATING OF IMRO
(1890-1893)**

Summary

Dame Gruev belonged to the young generation Macedonian intellectual workers which realized that liberation of Macedonia is task of Macedonians themselves. This task needs creating of a revolutionary organization. This idea appeared, for the very first time, in Gruev's mind very early (1890), during his studying in Sofia. In that direction was forming of Macedonian student society (MSS). However, working of MSS was ceased in March 1891 because of the arresting of Dame Gruev relating with the assassination of the Bulgarian minister of finance, Christo Belchev. Immediately after his releasing Gruev went back in Macedonia where he started to work as a teacher, firstly in village of Smilevo and than in Prilep. In the meantime in Bitola he was attempting to form Teacher union on the revolutionary base. He was obsessed with the revolutionary idea during his stay, as a teacher, in Prilep. However owing to the conservative surroundings in Prilep unprepared to accept radical ideas, Gruev was forced to leave this Macedonian city. Few months later Gruev departed for Salonica (Thessaloniki) where on 23 October/ 4 November 1893 he placed the base of IMRO.